

Ege Coğrafya Dergisi, 15 (2006),31-50, İzmir
Aegean Geographical Journal, 15 (2006), 31-50, Izmir—TURKEY

LİNYİT İŞLETMELERİ VE TERMİK SANTRALİN ARDINDAN SOMA'DA DEĞİŞEN ÇEVRE, KENT VE KİMLİK

Changing Environment, City and Identity in Soma after Lignite Extraction and Thermal Power Plant

Arife KARADAĞ

*Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, 35100 Bornova, İzmir
<arife.karadag@ege.edu.tr>*

*(Teslim: 30 Haziran 2007; Düzeltme: 30 Ekim 2007; Kabul: 30 Kasım 2007
(Received: Jun 30, 2007; Revised: October 30, 2007; Accepted: November 30, 2007)*

Abstract

This paper is a summary of a research project “*Changing Environment, City and Identity in Soma with the Geographical Evaluations*” that was issued as a book (Karadağ, 2005) on May 2005. In this research, Soma (Manisa) as one of the most remarkable districts in the West Anatolia in terms of economical figures is evaluated with its spatial potentials improving economical activities and changing socio-economical structure.

Owing to the open coal basins and lignite extraction in the northeast and southwest of the district along with the surpassing impact of the Thermal Power Plant near the city centre, Soma has been changed adversely on a large scale. This change has introduced some environmental problems into the district such as the devastation of the forestry land, the infertility of farming land, soil, water and air pollution. Even though the change under discussion has led to many problems to deal with, it has also influenced its socio-economical structure to a large extent and revealed a new type of inhabitants having different life expectations and aims.

In conclusion, changing environment and city structure within the context of lignite processing and thermal station establishment in Soma are discussed through the effective geographical factors. The new city profile formed by the local dynamics in question is evaluated according to the data obtained by the on-site studies made in the neighbourhood.

Key words: *Soma, urban dynamics, coal basin, thermal power plant, land degradation, socio-economical transformation, urban identity.*

Öz

Bu makale, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce desteklenen ve 2005 Mayıs ayında “*Coğrafi Değerlendirmelerle Soma’da Değişen Çevre Kent ve Kimlik*” adıyla kitaba dönüşen proje çalışmasının (Karadağ, 2005) genişletilmiş özeti niteliğindedir. Araştırmada, Batı Anadolu’da Manisa ilinin ekonomik göstergeler itibarıyla en dikkat çekici yerleşmelerinden olan Soma ilçesinin; mevcut fiziki çevre potansiyeli, gelişen ekonomik faaliyetleri ve değişen sosyo-ekonomik yapısı üzerinde coğrafi değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Soma’da fiziksel çevre, kuzeydoğu ve güneybatısındaki açık kömür havzalarında süren linyit çıkarımı ve kent merkezinin hemen yakınında faaliyetini sürdüren termik santralin etkisiyle büyük ölçüde değişime uğramıştır. Bu değişim kenti ve çevresini, orman alanlarının tahribinden tarım alanlarının verimliliğini yitirmesine, toprak ile yeraltı ve yerüstü su kirliliğinden hava kirliliğine kadar birçok çevre sorunu ile yüz yüze bırakmıştır. Ancak, söz konusu değişim, bir yandan Soma’nın fiziksel çevresinde, amaç dışı kullanımdan kaynaklanan bir dizi soruna yol açarken, diğer yandan kentin sosyo-ekonomik yapısını da önemli ölçüde etkilemiş ve Soma’yı kentsel yaşam eğilimleri, beklentileri farklı yeni bir kentli nüfus görünümüne kavuşturmuştur.

Özetle, linyit işletmeleri ve termik santralin ardından Soma’nın değişen çevre ve kent dokusunu konu alan bu çalışmada, tüm bu değişimler ve sorunlar etkili coğrafi faktörler ışığında ele alınmıştır. Yerel dinamiklerin etkisi ile şekillenen yeni kent profili, yörede yapılan alan çalışmalarından elde edilen verilere göre değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler : *Soma, kentsel dinamikler, linyit işletmeleri, termik santral, arazi degradasyonu, kömür kenti, sosyo-ekonomik dönüşüm, kentsel kimlik.*

Giriş

Kent coğrafyasına ilişkin araştırmalarda bugüne kadar, daha çok kentsel alan kullanımının tanımlanması ya da mevcut kentsel fonksiyonların ortaya çıkışı üzerinde durulmuştur. Bazı araştırmacılar da, kentsel gelişim sürecini, tarihi bir perspektifte açıklamaya çalışmışlardır. Şüphesiz bu yaklaşımlarda, söz konusu gelişim süreci üzerinde etkili coğrafi faktörler ve değişimler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmediği takdirde anlamlı değildir. Kentsel form ve fonksiyonların gelişimi zamana bağlıdır. Fiziki ve beşeri koşulların etkilerine bağlı olarak kentin kuruluşundan günümüze geçirdiği evreleri açıklamak ve analiz etmek gerekmektedir (Murphy, 1974). Bu şekilde tanımlanan yaklaşıma ‘*kent araştırmalarında coğrafi yaklaşım*’ denilmektedir.

Bu görüşten hareketle çalışmada;

- Soma’nın kentsel gelişim süreci, bu süreçte belirleyici konumda bulunan linyit işletmeleri ve termik santralin faaliyetlerinin çevresel etkileri ve kentsel yaşama yansımaları ve

- Kentin kuruluşundan günümüze kadar olan dönemdeki gelişimi, fonksiyonel değişimi ve dönüşümü etkili çevre dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Soma kent yerleşimi, Batı Anadolu’da Bakırçay Havzasının orta çığırında, doğuda Kırkağaç-Akhisar ovaları ile batıda Kınık ovası arasında uzanan dar bir vadinin kenarında, güneyindeki Köseadağ kütlesinin eteğinde, bir birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Günümüzde kent, önünden geçen Bakırçay’ın kuzeyinde kalan alçak tepelikler ve vadi tabanı boyunca Kınık-Bergama yönünde genişlemektedir (Şekil 1, Foto 1, 2). Günümüzde 90 000’e yaklaşan ilçe nüfusunun % 82’si Soma kent merkezinde, % 18’i bağlı köylerde yaşamaktadır.

Soma’da toplam arazinin % 51,4’ünü orman ve bozuk orman alanları, % 24,7’sini tarım alanları (çoğunluğu kuru tarım) ve % 10,1’ini konut/yerleşim alanları oluşturmaktadır (Soma Tarım İlçe Md, 2004). Bununla birlikte, kent ekonomisinin iki önemli dinamiği olan Ege Linyit İşletmeleri (E.L.İ.) kömür sahaları ve Soma

Termik Santralının işlevini sürdürdüğü alan ise ilçe toplam arazisinin sadece % 7.4'üne karşılık gelmektedir. Ancak bu alanda sürdürülen etkinlikler sadece ilçe ve bölge ekonomisi için değil, ülkenin enerji üretimi açısından son derece önemlidir (Şekil 2, 3). Soma'da toplam 10 276 hektarlık bir alan, kömür ve kömüre dayalı bir sektörün (termik santral alanı dâhil) faaliyetlerine ayrılmıştır. Söz konusu alanda süren etkinlikler, 7 000'e yakın ailenin doğrudan geçim kaynağıdır.

Soma'da mevcut linyit işletmeleri ve termik santralin varlığı, bir taraftan bölge ve ülke enerji üretimine önemli katkılarda bulunurken, diğer taraftan kent ve çevresini özellikle linyit faaliyet alanları çevresini ciddi boyutlara ulaşan arazi degradasyonu ile karşı karşıya bırakmıştır. Linyit çıkarım faaliyetlerinin başlamasının ardından Soma'da birçok köyde, kazı ve harmanlama alanlarının yol açtığı degradasyona bağlı olarak tarım alanlarının daralması ya da kullanım dışı kalması gibi nedenlerle nüfus hızla azalmaktadır.

İlgili faaliyetlerin yarattığı istihdam olanaklarının tetiklediği göç hareketi, kent merkezi ile çevresi için alan kullanım kararlarını ve yeni kentsel formu etkilemiş, Soma'da sosyo-ekonomik anlamda hızla farklılaşan bir kentli nüfus profili ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çalışmada, kentin kuruluşundan itibaren geçirdiği evreler, Soma için milat niteliği taşıyan linyit çıkarım faaliyetleri öncesi ve sonrası şeklinde iki bölümde incelenecektir. Her iki dönem arasındaki değişimler ise çevre, kent ve kentli kimliğinde gözlenen değişim-dönüşüm süreçleri yönüyle değerlendirilecektir.

1. Ege Linyit İşletmeleri ve Soma Termik Santralının Öncesinde Soma (1957 ve öncesi)

Kesin kayıtlar bulunmamasına rağmen, mevcut kaynaklar ışığında Soma ve çevresinin tarih boyunca, Hititler, Akalar, Lidyalılar, İranlılar, Makedonyalılar, Bergama Krallığı, Romalılar, Bizanslılar ve Osmanlılar gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yaptığı bilinmektedir (Soma Belediyesi, 1997).

Soma kentinin Bergama Krallığı döneminde, II. Evmenes zamanında (M.Ö. 185), bugün kentin bir merkez köyü durumunda olan Darkale (*Tarhala*)

yerleşiminin bulunduğu yerde kurulduğu ve Bergama'nın doğudan gelecek saldırılara karşı savunmasında önem kazanan bir karakol yerleşmesi olduğu belirtilmektedir. Nitekim kentin ilk kuruluş yeri olarak bilinen Darkale (Tarhala) köyü, kuzeyindeki Akhisar-Bergama yolundan oldukça içeride, korunaklı, aynı zamanda Bergama yolunu kontrol edebilecek bir yükseltilidir. Ayrıca, güneyinde yükselen Köseadağ kütlesi bu özelliğini destekler konumdadır (Şekil 1, 2, Foto 1, Soma Belediyesi, 1997).

M.Ö. 133 yılında Bergama Krallığından Roma hâkimiyetine geçen Soma, bundan sonra sırasıyla Bizans ve Selçuklu yönetimine girmiş, ardından 1336'da Osmanlı idaresine geçerek "Tarhala" adıyla 'sancak merkezi' olmuştur (Soma Belediyesi, 1997).

1831 yılı Osmanlı nüfus kayıtlarında, Soma nüfusunun sadece 922 kişi olduğu ve bunun da tamamının müslüman nüfustan oluştuğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, ilçenin belediye statüsü kazandığı 1891 yılında toplam nüfus 22 243 kişiye ulaşırken, çoğunluğunu Rum ve Yahudilerin oluşturduğu gayri-müslim nüfus (1219 Rum, 2357 Yahudi, 1087 diğer gayri-müslimler) 5000'e yaklaşmıştır (Karpas, 2003). Gayri-müslim sayısındaki bu artış, şüphesiz Avrupalılar ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1830 Ticaret Anlaşması uyarınca, Osmanlı topraklarındaki madenlerin işletilmesi ve bununla ilişkili olarak demiryolu hatlarının inşası konularında, yabancı sermaye sahiplerine verilen yüksek imtiyazlar ve şüphesiz Soma ve çevresinde bulunan zengin linyit yataklarının varlığı ile yakından ilgilidir.

Nitekim, Soma'da yabancı sermaye eliyle linyit çıkarım faaliyetlerinin başlaması ve İzmir-Balıkesir demiryolunun Soma bölümünün tamamlanması da, aynı döneme rastlamaktadır. İzmir-Manisa, Manisa-Bandırma hattının yapım ve işletme hakkını elinde bulunduran Fransız 'Regei Generale Company' şirketi Soma hattının inşasına 1890'da başlamış ve 1912'de tamamlayabilmiştir. Soma'nın eski mahallelerinden İstasyon mahallesinin kuruluşuna zemin oluşturan Soma Tren Garı da bu dönemde faaliyete geçmiştir (Soma Belediyesi, 1997, Foto 1, 7). Bunun ardından 1913'te, Soma'daki ilk linyit yatağı, Akhisarlı Ragıp ve Çimeris Beyler tarafından işletmeye açılmıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar

da çoğunluğunu yabancı sermayenin oluşturduğu özel girişimciler tarafından genişletilerek işletilmiştir. Soma'da linyit çıkarım süreçlerinin geçmişi her ne kadar eski olsa da, bu faaliyet daha çok yabancı sermayenin kontrolünde olduğundan, yerli halkın ana geçim kaynağı, 1950'li yıllara kadar tütün ve tahıl ağırlıklı tarım sektörü ile sınırlı kalmıştır.

Bununla birlikte Soma'nın, kentsel yapılanması, Cumhuriyet dönemine kadar klasik Osmanlı kenti görünümünü korumuştur. Bilindiği gibi Osmanlı kent dokusunun en önemli özelliği, geleneksel mahalle yapılanması ve merkezin belirleyici fonksiyonudur. Nitekim ülkemizde sanayi öncesi dönemde kent merkezi olarak tanımlanan yer; geleneksel küçük işletmelerin bulunduğu, ticaretin yoğunlaştığı, merkezi konumlu pazar ve alışveriş alanlarının toplandığı yerdir (Karadağ, 2004). Soma'da kentin en eski mahalleleri olan ve 1950'li yıllara kadar kentin merkezi durumundaki Cuma, Samsacı, Hamidiye ve Namazgâh mahallelerinin kuruluşu da yine Osmanlı dönemine rastlamaktadır. Bugün sayıları azalmakla beraber, eski cumbalı evleri, tarihi Orta Camii, küçük esnaf ve zanaatkârlara ait küçük dükkânların toplandığı bu merkez (Çınaraltı mevki), Soma'nın geçmişine tanıklık etmiş mekânlar olarak varlıklarını sürdürmektedir (Şekil 2, 4, Foto 1, 6, 7). Karamanlı mahallesi ise, bugün ağırlıklı olarak dar gelirli halkın yaşadığı, çoğu gecekondu ve kaçak yapılardan oluşmuş kentin en kalabalık mahallelerindedir (Şekil 2, 3, 4 Foto 7).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tüm kentlerimizde, eski temelleri üzerinde gerek fiziki mekânın kullanımı, gerekse ekonomik fonksiyonlar açısından tam anlamıyla yeniden yapılanma dönemine girilmiştir. Soma için bu dönem, bugünkü kentsel kimliğin şekillenmesinde birincil etkiye sahip olan linyit ocaklarının işletmeye açıldığı dönem olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir.

Cumhuriyetin ilk yılları Soma için de kolay geçmemiş, madenlerin işletmeciliğini elinde bulunduran yabancı sermaye sahiplerinin ülkeden ayrılmasıyla sektör, uzun bir duraklama dönemine girmiş, birkaç özel girişimci dışında kömür çıkarımı faaliyeti neredeyse durmuştur. Yerel halk ise, geçimini büyük ölçüde tarım, hayvancılık ve kısmen ormancılık faaliyetleriyle sağlamayı

sürdürmüştür. Şüphesiz bu durum, ülkede kömür çıkarımında ihtiyaç duyulan teknolojinin bulunmaması, ülkenin yeniden yapılanma konusunda içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sıkıntılarla ilgilidir. Soma'daki linyit yataklarının işletme hakkı Cumhuriyetin ilanı sonrasında alınan maden alanlarının devletleştirilmesi kararı ile, önce Türkiye Kömür İşletmelerine (T.K.İ., 1957) ardından Ege Linyit İşletmelerine (E.L.İ.) devredilmiştir. Soma küçük bir tarım ve maden kasabası görünümünü, yörede etkin kömür çıkarım faaliyetlerinin başladığı 1960'li yıllara kadar büyük ölçüde korumuştur (Şekil 3, 4).

Söz konusu bu durağan dönem Soma'nın nüfus artışı ile kır-kent nüfusunun dağılımında da görülmektedir. Nitekim 1927 nüfus sayımında 20 902 olan Soma ilçe nüfusu 1950'ye kadar % 2'lik bir artış hızı ile sadece 27 653'e ulaşmıştır. Aynı dönemin ilk yıllarında toplam nüfusun % 83'ü kırsal alanlarda yaşarken, kent merkezinde yaşayanların oranı sadece % 17'dir. 1950 yılına gelindiğinde kent merkezinde yaşayanların oranı % 27'e yükselmiştir (Tablo 2).

Kentin mekânsal gelişimine gelince; Cumhuriyetin ilk yıllarında eski kent merkezi yerini, kentsel büyümeye bağlı olarak, bugün Belediye, Kaymakamlık ve bağlı müdürlükler, bankalar ile ticarethanelerin bulunduğu ve kentin en büyük pazarının kurulduğu Namazgâh mahallesi sınırları içinde kalan yeni merkeze bırakmıştır. Bu yeni merkez, gerek kentsel yapılanma modeli gerekse de sosyo-ekonomik fonksiyonu itibarıyla eski merkezden bütünüyle farklıdır. İlgili merkez, sadece çarşı değil, aynı zamanda idari, ticari ve sosyo-kültürel hizmet merkezi durumundadır (Şekil 2,3,4). Bugünkü kent merkezinin de bir bölümünü oluşturan ve kentin en büyük pazarının kurulduğu "Yeni Çarşı" mevkiinin gelişimi de yine bu döneme rastlamaktadır (Şekil 2, 4).

Kentsel yerleşim alanı, Soma'nın eski mahalleleri olan Samsacı, Cuma ve Karamanlı mahallelerinden Hamidiye ve Namazgâh mahallelerine doğru yayılmıştır. (Şekil 2, 3). Hamidiye ve Namazgâh mahalleleri, bugün daha çok memur kesiminin, kentin yönetim kademesindekilerin ve tüccarların yaşadığı semtler olarak ayırt edilmektedir. Demiryolunun varlığı nedeniyle eski kent merkezine uzak olan, Bakırçay'ın diğer yakasındaki İstasyon mahallesinde yoğun olmayan

yerleşim devam etmektedir (Şekil 2,4, Foto 1,2). Zira İstasyon mahallesinin asıl büyümesi, 1957 yılında Soma kömür alanlarının E.L.İ.'ye devri sonrasında gelişen işçi lojmanları ve ardından aynı yıllarda kurulan termik santralin ilk ünitesinin faaliyete geçmesi ve yarattığı göç hareketi ile gerçekleşmiştir.

2. Ege Linyit İşletmeleri ve Soma Termik Santralinin Faaliyetleri Ardından Değişen Soma

Kömür ve kömüre dayalı ticaret etkinlikleri Soma ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Söz konusu etkinlikler, sadece ilçe ve bölge ekonomisi için değil, Türkiye'nin enerji üretimi açısından da büyük önem taşımaktadır. Kömür çıkarım alanlarında sürdürülen faaliyetler, yaklaşık olarak 5 000 ailenin geçim kaynağı durumundadır. Bu rakama E.L.İ. kontrolündeki kazı ve harmanlama alanlarının yanında işin müteahhide aktarılan kısımlarındaki istihdam olanakları, özel girişimcilere ait işletme sahaları ve yine özel kömür torbalama-pazarlama işyerleri de eklendiğinde, kömüre dayalı faaliyetlerin çok sayıda yöre insanına iş ve geçim olanağı sunduğu açıktır (Foto 4).

Ayrıca, kent merkezinin hemen yakınında, ilki 1957 ikincisi 1981'de hizmete giren ve Soma çevresinde çıkarılan kömürün elektrik enerjisi üretimi için kullanıldığı Soma Termik Santrali, kömür stok sahaları (bekletme), üretim sahası ve kül barajları ile toplam 4000 hektara varan bir alana yayılmıştır. Ayrıca tek başına yaklaşık 2 000 ailenin geçim kaynağıdır (Foto 5). İlçe arazilerinin sadece % 7,4'lük bölümünde devam eden bu etkinlikler; gerek doğrudan kömür üretimi gerekse de dolaylı olarak enerji üretimine katkısının yanında, yöre insanına sunduğu istihdam olanakları, kentin sosyal yaşamını ve ekonomisini canlandırmadaki rolü açısından çok önemlidir.

a. Linyit Çıkarım Süreçleri ve Termik Santralin Çevresel Etkileri

Soma ve çevresinde kömür çıkarım faaliyetleri uzun bir geçmişe sahiptir. Soma'da 1950 sonrasında kentsel gelişim modelinin şekillenmesi açısından en önemli yerel dinamik şüphesiz ülkemizin "yeraltı-yerüstü kaynaklarının devletleştirilmesi" politikasına uygun biçimde, önce T.K.İ. ardından E.L.İ. tarafından işletilen

linyit çıkarım alanlarının değerlendirilmesidir. 1960'lı yılların başlarında, Soma kent merkezinin hemen güneyinde yükselen Köseadağ üzerinde Darkale, Soma (merkez), Mumya, Sarıkaya ve Işıklar kömür havzalarında faaliyet gösteren linyit işletmeleri, açık ocak sistemi ile faaliyet alanlarını hızla genişleterek, bugün güneybatıda Kınık ilçesi sınırındaki Eynez köyüne kadar yayılmıştır (Şekil 2, Foto 3).

Linyit çıkarımının açık ocak sistemi ile gerçekleştirilmesi; yeraltı ocak sistemine göre çok daha ekonomik biçimde ve dolayısıyla çok daha geniş alanlarda kazı çalışması yapılabilmesine izin vermesi nedeniyle, çevrenin daha yoğun ve yaygın kullanımı anlamına gelmektedir. Ayrıca kömür çıkarımı için kullanılan alanlara ek olarak, en az bir o kadar da kazı sırasında çıkan atıkların depolanması için alana ihtiyaç duyulduğundan yol açtığı çevresel bozulma daha büyük boyutlara ulaşabilmektedir. Soma'da artan oranlarda, tarım, orman ya da mera alanı, istisnâ edilmekte ve bu kullanım süreci içinde fiziksel çevre büyük ölçüde tahrip edilmektedir.

Soma kömür havzalarında devam eden kazı çalışmalarının özellikle son dönemde artan hızı dikkate alındığında, kömür çıkarım alanlarının ya da buradan çıkacak atığın döküleceği harmanlama alanlarının yer seçimi konusunda sağlıklı bir fizibilitenin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu fizibiliteden yoksun kazı ve harmanlama çalışmaları, fiziki çevreyi ciddi biçimde tahrip ederken, eğimin arttığı alanlarda heyelan olaylarına yol açmakta ve zaman zaman çevre köyleriyle olan ulaşım imkânları güçleşmektedir.

Açık ocaklar çevresinde gözlenen bir diğer sorun da, özellikle linyit çıkarım alanları yakınındaki tarım alanlarında taban suyu seviyesinin düşmesi ve gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle yaşanan tarımsal verim kaybıdır. Harmanlama alanlarında ortaya çıkan tozlu da tarımda verimliliği düşüren bir diğer faktördür. Linyit çıkarım alanları yakınında yer alan ve çoğu geçmişte geçimini tütün, tahıl tarımı ve yayla bağıcılığından sağlayan birçok köy (Sarıkaya, Darkale, Dereköy, Adilköy, Yırca, K.Işıklar, Eynez, Deniz), aynı nedenle hızla nüfus kaybetmektedir. Sözü edilen köyler, ortaya çıkan çevresel bozulma ve tarım arazileri üzerindeki olumsuz etkiler nedeniyle verimli bir tarımsal

üretim gerçekleştirememekte ve zorunlu olarak dışarıya göç vermektedir (Foto 3).

Tüm bunların yanında, gerek ısınma gerekse de enerji üretimi için kullanılan kömürün zenginleştirilmesi (eleme, boyutlandırma, yıkama) işlemi sonunda, atık malzemenin depolandığı şlam havuzları, konumları ve iyi drene edilmemiş olmaları gibi nedenlerle yeraltı –yerüstü suları ciddi bir kirlenme tehdidi oluşturmaktadır. Ayrıca, bu şlam havuzlarındaki kömür atıkları, üzerindeki su kütlesinin yeniden kullanılması ya da buharlaşması sonucu, hava ile temas ederek yanmaya başlamakta ve çevrede yoğun bir koku kirliliği yaratmaktadır.

Soma'da, kömür çıkarımı ya da buna bağlı yan sektörlerde sürdürülen faaliyetler sırasında ekolojik dengesi bozulan, önemli ölçüde tahribe uğramış alanların kullanım sonrasında korunmasına yönelik iyileştirme yada rehabilitasyon çalışmaları son derece yetersizdir. Deniz ve Sarıkaya'daki harmanlama alanlarının bir bölümünde gerçekleştirilen ağaçlandırma faaliyetlerinin iyi niyetle yapılmalarına rağmen ekolojik koşullar yönünden değerlendirildiğinde, başarısız bir denemeden öteye gidemediği açıktır.

Kömür çıkarımı ve enerji üretimi gibi çok önemli bir işlevi olan bu etkinliğin sürmesinin elbette bir bedeli olacaktır. Bu nedenle, Soma'da, kömür çıkarım süreci tamamlanmış alanların, mutlaka coğrafi çevre koşulları ve konumu dikkate alınarak, uygun iyileştirme, bitkilendirme ya da bir başka amaçla kullanıma hazır hale getirme gibi rehabilitasyon çalışmalarına ivedilikle gereksinim vardır. Zira hepimizin bildiği gibi sürdürülebilir kalkınma, ancak yaşanabilir bir çevre ile mümkündür.

Termik santralde yakıt olarak kullanılmak üzere getirilen ve açık alanlarda bekletilen kömür yığınlarının tozu, özellikle yaz aylarında rüzgârın da etkisiyle santral yakınındaki İstasyon, Hürriyet, Zafer ve Cumhuriyet mahallelerini yaşanmaz hale getirmektedir. Ancak kentte hava kirliliğine yol açan asıl neden, termik santralde kömürün yakılması sonrasında çıkan kül ve gazdan kaynaklanmaktadır. Bacalardaki elektro-filtrelerin düzenli kullanılmaması nedeniyle engellenemeyen hava kirliliği, yüksek basınç koşulları altında

alçalıcı hava akımlarının arttığı kış aylarında daha da şiddetlenmektedir (Karadağ, 2005).

Termik santralin yerleşim alanlarına yakınlığı, topografya-hakim rüzgar yönü ilişkisi dikkate alınmaksızın yer seçimi ve kış aylarında rüzgar hızındaki düşme ile birlikte değerlendirildiğinde, yörede hava kirliliği önemli bir sorundur. Bu nedenle, santralin yol açtığı hava kirliliği riskinin azaltılması için bacalardaki elektro-filtrelerin düzenli kullanımı ve bakımı konusu son derece önemlidir.

Termik santral yakınında biri Yırca köyü, diğeri Ayıtlı mevkiinde olmak üzere, elektro-filtreler tarafından tutulan külün sulandırılarak pompalandığı ve depolandığı iki kül barajı bulunmaktadır (Şekil 2,3). Birer doğal vadi içine kurulan bu kül barajları; yerleşim alanlarına yakınlıkları, depolanan malzemenin radyoaktif madde içermesine rağmen (T.K.İ., 2000) iyi drene edilmiş bir zemine sahip olmaması nedeniyle hem yeraltı-yerüstü suları hem de çevresindeki tarım ve orman alanlarının geleceği açısından risk oluşturmaktadır. Bu nedenle sözü edilen alanların, kullanım sürelerinin sonunda mutlaka koruma altına alınarak rehabilitasyon faaliyetlerinin yapılması zorunludur.

Soma'da doğal peyzajın bozulması yönündeki sorunların çözümünde dikkate değer bir başka konu da, linyit çıkarımı ve termik santralin faaliyeti sırasında açığa çıkan atıkların nasıl değerlendirildiği ya da değerlendirilebileceği konusudur. Termik santral küllerinin işlenerek tarımsal üretimde, toprak ıslahında, inşaat sektöründe katkı malzemesi olarak kullanımı bilimsel araştırmalarla da yerini bulan uygulamalardır (T.K.İ., 2000, SEAF, 2000). Sözü edilen uygulamaların, Soma için olabirliğinin araştırılması, hem atık kömür ve küllerden kaynaklanan zararın en aza indirgenmesi hem de sektöre yeni bir gelir kaynağı oluşturulması açısından önemlidir. Soma'da kömür çıkarımı ve termik santralin faaliyetlerinin ardından yaşanan değişimler, sadece fiziksel çevre unsurları üzerinde gerçekleşmemiştir. Gerek kentsel gelişim süreci ve kent içi arazi kullanımı, gerekse kent sakinlerinin sosyo-ekonomik profili de bu süreçte hızla farklılaşmaya başlamıştır.

b. Linyit Çıkarım Süreçleri ile Termik Santralin Kentsel Gelişim ve Kentiçi Arazi Kullanımına Etkileri

1950'li yıllar, ülkemizde özellikle sanayi odaklı kentleşme modelinin hâkim olduğu bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Soma ekonomisinin temelini oluşturan linyit çıkarımı ve linyite dayalı yan sektörlerin faaliyetleri (enerji üretimi, ticaret vb.) de bu dönemde etkinlik kazanmış ve kentte gerek mekânsal büyüme gerekse sosyo-ekonomik yapı anlamında hızlı bir değişim - dönüşüm sürecini başlatmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında güneyindeki Kösedag'dan doğan Darkale (Tarhala) çayının birikinti konisi üzerinde yerleşmiş, nüfusu sadece 20 000'ni (1927) bulan ve birkaç mahallesi (Samsacı, Cumalı, Namazgâh, Hamidiye, İstasyon) bulunan Soma; bugün nüfusu 90 000'e (2000) yaklaşan, 14 mahalle, 4 belde ve 53 köyden oluşan büyük bir ilçeye dönüşmüştür (Soma Belediyesi 1997, D.İ.E. 2000, Tablo 1).

Kent sakinlerinin ana geçim kaynağı, kentin kuzeydoğu ve güney-güneybatısındaki kömür havzalarında sürdürülen linyit çıkarım faaliyetleri ve buna bağlı olarak kentte gelişen yan sanayi sektörleri ile ticarettir. Geçmişte tipik bir tarım kasabası olan Soma'da bugün tarım faaliyetleri, kentin kuzey-kuzeybatısındaki köylerde kısmen ve ancak geçimlik tarzda yapılabilmektedir.

Soma'da kentsel alan kullanımı ve kent ekonomisine damgasını vuran linyit çıkarım

faaliyetlerinin artarak devam etmesi ve ardından termik santralin I. etabının faaliyete geçmesi (1957) bir yandan kentte iş olanaklarını çeşitlendirirken, diğer yandan da kente çevre yerleşmelerden hızlı bir göç hareketini başlatmıştır. Nitekim ilçe toplam nüfusu 1950-1960 döneminde % 1,9 oranında artarak 33 619'a ve 1970'te bu kez % 2,6'lık artışla 43 797'e ulaşmıştır (Tablo 1).

İlçe bütününde nüfus 1980-2000 döneminde, kentsel gelişim sürecindeki en yüksek artış hızını kaydederek 53 739'dan (1980), 1990'da 76 641'e ve 2000 yılında 89 038'e yükselmiştir. Aynı dönemde ikinci önemli değişim, kır-kent nüfus dağılımında gerçekleşmiş ve ilçede ilk kez 1980'de kentsel nüfus oranı (% 57) kırsal nüfus oranını geçmiştir (Tablo 1, 2).

Bu dönemde, Soma için asıl dikkat çekici değişim, şüphesiz kır-kent nüfus dağılımında yaşanmıştır. Yörede kömür çıkarımının artması ve yarattığı iş olanakları nedeniyle ilçenin çevre yerleşmelerden hızla göç almaya başladığı da görülmektedir. Soma'nın 1980 sonrası kentsel gelişiminde, devam eden kömür çıkarım faaliyetleri ve beraberinde gelişen yan ekonomik sektörlerde artan hareketlilikle 1981 yılında II. etabı da faaliyete geçen Soma Termik Santrali ve getirdikleri belirleyici olmuştur. Özetle, Soma'da göçe bağlı kentleşme hareketi 1960'lardan sonra başlamış, 1970'lerden sonra kısmen hızlanmıştır. 1950'de % 27 olan kentsel nüfus oranı 1960'da %39'a, 1970'de % 49'a ve 2000'de % 82'ye ulaşmıştır. (Tablo 2).

Tablo 1. Soma'da nüfus artış hızının değişimi ve nüfus yoğunluğu (D.İ.E., 1927-2000)

sayım yılı	nüfus miktarı	nüfus artış hızı (%)	nüfus yoğunluğu (km/kişi)
1927	20 902	-----	25
1935	22 093	0,7	27
1940	23 264	1,0	28
1950	27 653	1,7	33
1960	33 619	1,9	41
1970	43 797	2,6	53
1980	53 739	2,0	65
1990	76 641	3,5	93
2000	89 038	1,7	105

Tablo 2 . Soma'da kır ve kent nüfuslarının toplam nüfus içindeki payları (D.İ.E, 1927-2000)

sayım	kent	%	kır	%	toplam	%
1927	3 655	17	17 247	83	20 902	100
1935	1 335	6	20 758	94	22 093	100
1940	4 864	21	18 400	79	23 264	100
1950	7 431	27	20 222	73	27 653	100
1960	13 200	39	20 419	61	33 619	100
1970	21 587	49	22 210	51	43 797	100
1980	30 420	57	23 319	43	53 739	100
1990	49 977	65	26 664	35	76 641	100
2000	60 674	82	28 364	18	89 038	100

Soma'da 1957 sonrasında gözlenen mekânsal büyümenin başlıca iki yönde gerçekleştiği söylenebilir. Bunlardan ilki, kentin eski yerleşim alanlarından kuzeydeki Akhisar-Bergama yoluna inen, Kurtuluş caddesinin özellikle doğu bölümü boyunca gözlenen gelişim aksıdır (Şekil 3,4). Kurtuluş ve Nihat Danişment mahallelerini birbirinden ayıran bu cadde boyunca başlangıçta bankalar ve küçük ticarethaneler gelişirken, bugün 4-5 katlı konutlar ve alt katlarında faaliyet gösteren ticarethaneler, perakende satış mağazaları, eczane, muayenehaneler, özel eğitim kurumlarına ait dershaneler gibi yeni ve karmaşık kullanımlar yaygındır (Şekil 3,4).

İkinci gelişim aksı, kent merkezinin kuzeyinde kalan İstasyon mahallesi ve çevresidir. Her ne kadar İstasyon mahallesinin ilk ortaya çıkışını hazırlayan, İzmir-Balıkesir demiryolu güzergâhı üzerinde bulunması ise de, 1950 sonrası gelişim süreci ve yerleşim dokusu üzerinde, Soma ve çevresindeki linyit çıkarım alanlarının kontrolünü devralan E.L.İ. ve faaliyetlerinin payı büyüktür. Söz konusu mahalle bugün, büyük ölçüde dar gelirli işçi ailelerinin yaşadığı ve çoğunlukla 1-2 katlı müstakil konutların bulunduğu bir yerdir. Ayrıca, termik santrale ve yörede çıkarılan linyitin çevre yerleşmelere nakledildiği demiryoluna yakınlığı nedeniyle çevresel bozulma ve kirlilik gibi sorunların en üst düzeyde yaşandığı mahallelerin başında gelmektedir (Şekil 3,4).

1980 sonrası dönem, bugünkü kentsel yapılanma modelinin oluşmasında ve gelişiminde bir dönüm noktası özelliğindedir. Kentin en kalabalık

mahalleleri olan Nihat Danişment, Cumhuriyet, 13 Eylül, Hürriyet mahalleleri ve termik santralin yanında gelişen Zafer mahallesi yine bu dönemde ortaya çıkmış ve hızla büyümüştür (Şekil 2,4). Nihat Danişment mahallesi, daha çok müstakil konutların bulunduğu ve ağırlıklı olarak memur ve esnafın oturduğu bir semt iken, 13 Eylül ve Cumhuriyet mahallelerinde yerleşim dokusunun temelini, E.L.İ. ne ait tesisler, sosyal hizmet alanları ve işçi lojmanları (13 Eylül /85 Evler, Cumhuriyet /300 Evler vb.) oluşturur (Şekil 3, 4).

Bununla birlikte, 1994-1995 öğretim yılında faaliyete geçen, elektrik, maden ve iş makineleri konularında eğitim veren ve kentin tek yükseköğretim kurumu olan Celal Bayar Üniversitesine bağlı "Soma Meslek Yüksek Okulu" ile "Soma Linyit Lisesi" de yine 13 Eylül mahallesi sınırları içindedir . (Şekil 2, 4). Burada dikkati çeken konu, Soma kent ekonomisinin direği durumundaki linyit çıkarımı ve elektrik enerjisi üretimi gibi ekonomik faaliyetlerin, kentteki eğitim kurumlarının adlarından eğitim programlarına kadar yansımış olmasıdır. Diğer bir anlatımla, Soma için linyit ve elektrik üretimi, sadece bir ekonomik sektör değil, sosyal ve kültürel yansımalarıyla kentin ana kimlik bilgisidir.

Kentin kuzey gelişme bölgesinde bulunan Zafer mahallesinde ilk çekirdeği, E.L.İ.'de çalışan işçiler için inşa edilen lojmanlar oluştururken, bunu 1980 sonrasında müstakil konut gelişimi izlemiş ve 1990'da mahalle statüsüne kavuşmuştur. Yakınındaki santral ve E.L.İ.ne yakınlığı, ulaşım olanakları ve bu konumunun getirdiği genişleme

potansiyeli ile kuzeyde Savaştepe yoluna doğru büyümektedir (Şekil 3, 4, Foto 8).

Hürriyet mahallesi ise, özellikle Soma Termik Santralının II. ünitesinin faaliyete geçmesinin ardından inşa edilen Soma Termik Santrali (SEAS) lojmanları ile sosyal hizmet tesislerinin etkisiyle hızla büyüyerek 1995'de bağlı olduğu Cumhuriyet mahallesinden ayrılmış ve tek başına mahalle statüsüne kavuşmuştur. Kentin ikinci önemli pazarı yine bu mahallede kurulurken şehir stadyumu, devlet hastanesi de bu semt çevresinde gelişen diğer kullanımlardır. Son dönemde inşa edilen kapalı spor salonu, çok sayıda özel eğitim kurumu, sürücü kursu ve Soma spor klüplerine ait antrenman sahaları da buradadır (Şekil 3,4).

Kentin 1990 sonrasında büyüyen ve gelişen diğer iki semti, kentin batısında Bergama yolunun kuzey bölümündeki Atatürk ve İnönü mahalleleridir. Söz konusu mahalleler, kentin eski yerleşim alanlarından ve bugünkü kent merkezinin yakınındaki Namazgâh mahallesinin gerek nüfus olarak gerekse mekânsal boyutta hızla genişlemesiyle 1994 yılında ayrılarak bağımsız birer mahalle olmuşlardır (Şekil 3,4).

Son yıllarda artan kooperatifçilik hareketlerine paralel olarak, Bergama yolu boyunca genişlemesini sürdüren bu mahalleler, bugün kentin yakınındaki Turgutalp (Pomaklar) beldesi ile birleşme noktasına gelmişlerdir. Turgutalp yakınlarında halk arasında 'Azot' olarak bilinen yerde bulunan E.L.İ.'ne ait lojmanların varlığı ve kent merkeziyle olan yakın ilişkisi de kentin bu yöndeki genişlemesini desteklemektedir (Foto 9). Nitekim, kentin ilk özel okulu olan 'Özel Birlik Koleji (1994-1995)', hemen yanındaki 'Soma Çok Programlı Lisesi (1995-1996)' ve 'Rıfat Dağdelen Anadolu Lisesinin (1995-1996)' burada oluşu ve son dönemde yol boyunca sayıları artan alışveriş merkezleri ve ev tekstili-mobilya mağazaları da yine bu gelişimin en iyi işaretleridir (Şekil 3,4).

c. Linyit Çıkarım Süreçleri ile Termik Santral Sonrası Soma'da Değişen Sosyo-Ekonomik Yapı ve Kent Kimliği

Soma'nın bugünkü çevresel ve kentsel kimliğinde önemli payı olan linyit işletmeleri ve termik santralin ardından Soma'da yaşanan bir diğer değişim ve dönüşüm şüphesiz eski bir tarım-

madencilik kasabası olan Soma'nın hızla bir sanayi kentine dönüşümü sırasındaki sosyo-ekonomik gelişmeler ve bunun kentli yaşamına yansımalarında saklıdır.

Soma, kentte egemen ekonomik sektörler ve sağladıkları iş olanakları nedeniyle, sadece yakın çevresindeki yerleşmelerden değil, ülkenin hemen her yerinden göç almaktadır. Nitekim 1969 yılında Soma Kaymakamlığı tarafından yapılan bir araştırmada, Soma'da yaşayanlar içinde Soma doğumluların oranı % 71 olarak belirlenmiştir (Soma Kaymakamlığı, 2000). 2001 yılı yaz aylarında tarafımızca yapılan çalışmaya göre ise, bu oran % 31'e düşmüştür. Bu değişim şüphesiz, kentte E.L.İ. ve Termik santralin faaliyete geçmesiyle artan göç hareketinin hızını anlamak açısından çarpıcıdır. Soma doğumluların bir kısmının da, Soma'ya yine göçle gelenlerin ikinci kuşağı olduğu hatırlanacak olursa, "yabancılarının yerlisini geçtiği" bir yerleşme ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Kent merkezinde, Türkiye'nin hemen her ilini temsil eden çok sayıda hemşehri derneğinin varlığı da bu sonucu destekler niteliktedir.

Soma'da yaşayanların ekonomik durumları incelendiğinde karşılaşılan sonuçlar, Soma'nın kent ekonomisinin ve dinamiklerinin anlaşılması açısından dikkat çekicidir. Sözelimi, ilçede yaşayan ailelerde % 76.3 oranında aile fertlerinden sadece bir kişi çalışmakta olup ailede çalışan sayısı iki olanların oranı % 16.3'te kalmaktadır. Bununla birlikte, çalışanların % 65'i kent ekonomisinin temel taşı durumundaki linyit işletmeleri ve termik santral ile bunlara bağlı yan iş kollarında çalışmaktadır. Bunu % 14 ile idari kadrolarda görev yapan memurlar ve % 12.5 ile küçük esnaf izlemektedir (Karadağ, 2005, s. 121-123). Ayrıca, çalışanların tamamına yakınının (%90.4) bir sosyal güvence sistemine (SSK, Emekli Sandığı ve Bağkur vb.) dahil olması gerçeği de, sözü edilen sektörlerin Soma kent ekonomisine kattığı, bir diğer olumlu gelişme olarak kabul edilebilir. Asgari ücretin yaklaşık 300 YTL. Olduğu, 2004 yılı koşullarında, Soma'da çalışanların % 64.6 gibi ağırlıklı bir bölümünün 1000 YTL. üzerinde bir gelire sahip olması, kentte genel olarak gelir düzeylerinin standardın üzerinde olduğunu göstermektedir (Karadağ, 2005, s. 121-123).

Bununla birlikte, kent sakinlerinin ekonomik düzeylerindeki olumlu durumu, eğitim düzeylerine benzer şekilde yansıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim kent sakinlerinin büyük bölümü ilköğretim mezunları oluştururken (% 50), lise ve dengi okul mezunlarının oranı % 34, yükseköğretim mezunlarının oranı ise sadece % 9.9'dur (Karadağ, 2005).

Soma'da yaşayan ve geçimini yine buradaki linyit işletmeleri ya da termik santral ve yan sektörlerinden sağlayan kent sakinlerine "*kendinizi bu kentin bir parçası olarak hissediyor musunuz*" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve % 83 oranındaki "evet" yanıtı alınmıştır. Bu durum, her ne kadar kentle bütünleşmenin sağlandığına işaret ediyorsa da, ilçede kente özgü donanımlardan yararlanma oranlarının düşüklüğü dikkate alındığında göreceli bir bütünleşmenin söz konusu olduğu açıktır.

Kentlilik; kent yaşamına ait kurumlara üyelik ve kentsel donatılardan yararlanma oranları ile ilişkilidir. Soma'da ise, halkın sivil toplum kuruluşlarına üyelik oranı sadece % 28 olup bunun da çoğunluğunu hemşehri dernekleri oluşturmaktadır (Karadağ, 2003). Üye olunan dernekler içinde en düşük oran ise sosyal ve kültürel derneklere aittir. Kentteki hemşehri derneklerinin çokluğu ve kentli yaşama özgü sivil hareketliliğin hemşehrilik sınırlarını aşamaması bunun bir başka kanıtıdır.

Kentte düzenli tatile çıkanların oranı sadece % 35, haftada en az birkaç kez düzenli olarak kitap-dergi okuyanların oranı % 54 ve boş zamanları değerlendirme konusundaki tercihler içinde kültürel etkinliklere katılım en düşük (% 5) yüzdeye sahiptir (Karadağ, 2005). Bu durum, kentteki sosyal ve kültürel tesislerin sayı ve kapasite açısından sınırlı oluşunun bir sonucu olup, Soma'da yaşanan hızlı kentleşme sürecinin, eş zamanlı olarak kentlileşmeyi beraberinde getiremediğini de göstermektedir (Karadağ, 2003).

Soma'da yaşayanların büyük bir bölümü, özellikle gayrimenkul yatırımlarında, Soma ve yakın çevresini değil, kendi memleketlerini ya da İzmir, Manisa gibi büyük kentleri tercih etmektedir (Karadağ, 2003). Bu durum, tatil amaçlı edindikleri ikinci konut yer seçimlerinde de değişmemektedir. Bu ise, bir yandan Soma'dan geçimini sağlayan ailelerin büyük bir kısmının

emekliliklerinde Soma'da yaşamayı düşünmediğini, diğer yandan kent sakinlerince kentle bütünleşme sürecinin tamamlanmadığını göstermektedir.

Somalıların kent yaşamına ilişkin en önemli sorunlarının neler olduğu araştırıldığında; dile getirilen şikâyetlerin, mevcut ekonomik etkinliklerin çevresel etkileri ile büyük oranda paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Yapılan anket çalışmasının sonuçlarına göre, Soma halkının % 71'inin öncelikli sorunlarının termik santral kaynaklı hava kirliliği ve alt yapı (yol, kanalizasyon vs.) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu, kent içi sosyal ve kültürel tesislerin yetersizliği izlemektedir (Karadağ, 2005). Bu sıralamada şüphesiz, Soma'nın sosyo-kültürel donanım konusundaki yetersizliğinin ve artan ölçüde çevre sorunlarının payı büyüktür.

Soma'nın kentsel arazi kullanımı içinde en dar alana sahip kullanımlar, açık yeşil alanlar ve sosyo-kültürel tesislerdir. Her ne kadar Belediye Park ve Bahçeler Müdürlüğü'nün özverili çalışmaları ile son yıllarda kente yeni dinlenme alanları (Korupark, Botanik Bahçesi, 13 Eylül Parkı vb.) kazandırılmışsa da, kent nüfusu için yetersizdir. Yine Turgutalp yolundaki "*Azot Sosyal Tesisleri ve Havuzu*", SEAS Lojman sahasındaki *Sosyal Tesisler, Belediye Lokali, Halk Eğitim Merkezi ve Öğretmen Evi* dışında, kent sakinlerinin sosyo-kültürel ve rekreasyonel ihtiyaçlarına yanıt verecek yeterlilikte alan ve tesis bulunmamaktadır (Foto 9).

Sonuç

Soma'nın kentsel gelişim süreci ve kent içi arazi kullanım modeli incelendiğinde, kentin bugünkü kentsel yapılanmasını ve sosyo-ekonomik profili, yörede 1950'lerden bu yana aktif olarak sürdürülen linyit çıkarımı ve ülkemizi elektrik enerjisi ihtiyacına büyük ölçüde katkıda bulunan Soma Termik Santralinin faaliyetlerinin belirlediği anlaşılmaktadır. Kentin bugün kuzey ve batı yönde gelişim göstermesinin ana nedeni de, şüphesiz içinde bulunduğu coğrafi çevre etkenlerinin yol açtığı avantaj ve dezavantajlardır.

Zira, tarihi çok eski dönemlere kadar inen Soma; Köseadağ eteğinde bir birikinti konisi üzerinde kurulmuş ve 1950'li yıllara kadar en önemli

ekonomik faaliyeti olan tarımın yapıldığı Bakırçay ovasına ve onun kuzeyindeki alçak arızalı tepeliklere doğru gelişme eğiliminde olmuştur. Bu durumda kent merkezinin kuzeyinden geçen İzmir-Balıkesir demiryolu da bu yöndeki gelişimi büyük ölçüde etkilemiştir.

Bunun yanı sıra kent, kuzeydoğu ve güney-güneybatısındaki linyit çıkarım faaliyetleri ile bu alanda çalışanların yerleşim yeri tercihleri ve kent ekonomisine damgasını vuran E.L.İ. ve Soma Termik Santralinin lojman ve sosyal tesis alanlarının etkisi ile Akhisar-Bergama yolu yönünde gelişimini sürdürmektedir. Bu kentsel form içinde, kentsel ekonominin son derece dinamik olduğu Soma kent merkezi ile Kurtuluş ve Nihat Danişment mahallelerinin sınırını çizen Kurtuluş caddesi ve Akhisar-Bergama yolu üzerinde bulunan “Beşyol Kavşağı” çevresi, kentin ticari kullanımlar açısından en kârlı, konut ve arsa fiyatlarının da yüksek olduğu alanlarıdır.

Buna karşılık, kentin doğusunda, Akhisar-Bergama yolunun Kırkağaç'a giden kesiminde, Termik Santral sahasının bulunması ve yol açtığı çevresel bozulma nedeniyle, konut alanlarının bu yönde gelişimi engellenmiştir. Sözü edilen alanda bu kez, kömür ile ilgili çok sayıda yıkama, eleme, torbalama tesisi açılmış ve nakliye araçları için garajlar konumlanmıştır. Ayrıca, Soma'nın güneyinde yükselen ve coğrafi bir engel oluşturan Köseadağ, kentin güneye doğru gelişimini sınırlandırmıştır. Sözkonusu dağlık alan, aynı zamanda yörenin en büyük linyit çıkarım havzasına (Soma-merkez, Mumya, Sarıkaya-Işıklar Eynez) karşılık gelmektedir.

Son 50 yılda, küçük bir tarım ve maden kasabasından orta ölçekli bir sanayi kentine dönüşen Soma'da, bu süreçte etkili en önemli dinamikler, şüphesiz ülke linyit üretiminin % 31'ini tek başına karşılayan kömür işletmeleri ile bu kömürlerin enerji üretiminde kullanılması için kurulan Soma Termik Santralinin faaliyetleridir. Zaman içinde yine kömür çıkarımı ve enerji üretimine bağlı olarak gelişen yan sanayi tesisleri, ticaret, ulaşım, nakliyecilik faaliyetleri, sosyal ve kültürel çeşitliliğe uygun biçimde farklılaşan hizmet birimleri, ilçe bütününde sadece fiziksel mekân kullanımını değiştirmekle kalmamış, aynı

zamanda kent içi arazi kullanım modelini ve kent sakinlerinin sosyo-ekonomik profilini ciddi bir dönüşüme uğratmıştır.

Soma günümüzde, sadece tarımsal kimliğini büyük ölçüde yitirmiş, çevresel bozulma ve kirlenme sorunları ile mücadele eden bir kent değil, aynı zamanda ‘yabancılaşma’ ve ‘karmaşık bir sosyal değişimi’ de belirgin biçimde yaşayan, kente özgü yaşam tarzının gerektirdiği tesis ve donanımların yetersizliğinden şikâyet eden bir kent durumuna gelmiştir.

Soma'nın sanayi kentine dönüşüm süreci, başlangıçta olduğu gibi bugün de linyit çıkarım alanları ve buna bağlı olarak termik santral aracılığı ile enerji üretimi temeline dayalı bir gelişim göstermektedir. Kentsel nüfus profili, dışarıdan aldığı yoğun göçle şekillenmiş, karmaşık ve kentsel bütünleşmeyi tamamlayamamış bir forma sahiptir. Bu nedenle Soma, standart bir sanayi kenti olmaktan öte, gelişim süreci, etkili değişkenler ölçeğinde, linyit çıkarımı, ticareti ve enerji üretimine dayalı kentsel ekonomisi ile sosyal-kültürel yaşamı ve tercihleri kendi içinde farklılaşan bir kömür kentidir.

Sürdürülebilir kalkınma ancak yaşanılabilir bir çevrede gerçekleştirilebilir. Şüphesiz kentin bugün karşı karşıya bulunduğu sorunlar temelde, ilçe arazilerinin farklı bir amaçla, ancak potansiyelinin üzerinde kullanımından kaynaklanan sorunlardır. Bu nedenle, yaşanabilir ve sürdürülebilir bir Soma için mevcut fiziki ortam koşullarının iyi analiz edilmesi, amaç ve kapasitelerine uygun kullanımı ve şüphesiz kullanımlar sonunda rehabilitasyona gidilmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Tüm bunların yanında Soma'da yaşayanların ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik donanım ve yatırımların da bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir.

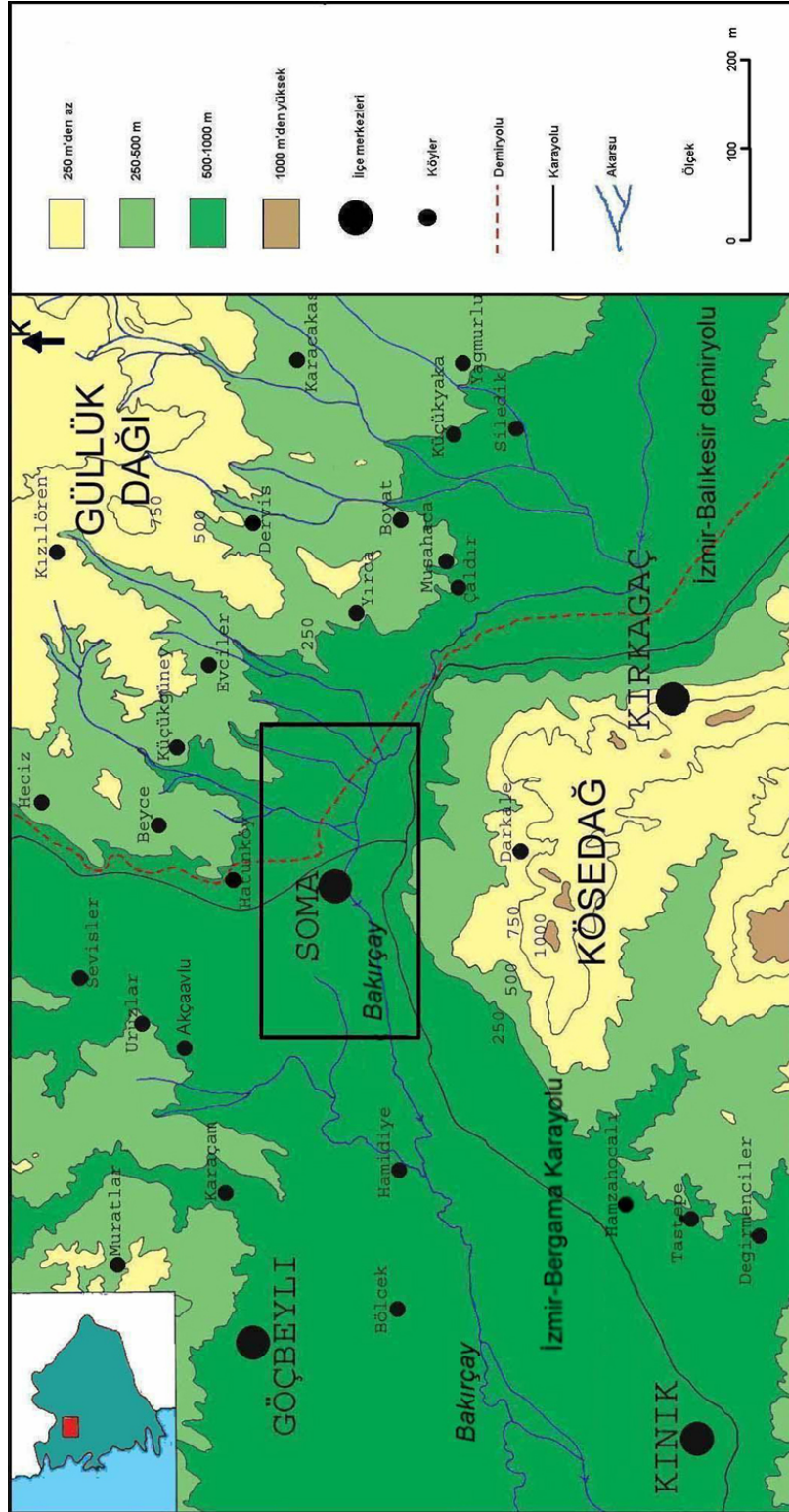
Soma'da yukarıda açıklanan nedenlerle, gerek kır gerekse kent alanı ve çevresinde gözlenen sorunların çözümü; kentine sahip çıkma, çözümde ortaklık ve aktif katılım ilkesinden hareketle, kamu, özel ve sivil katılımı bir platformu (Yerel Gündem 21 çalışmaları gibi) gerektirmektedir.

REFERANSLAR

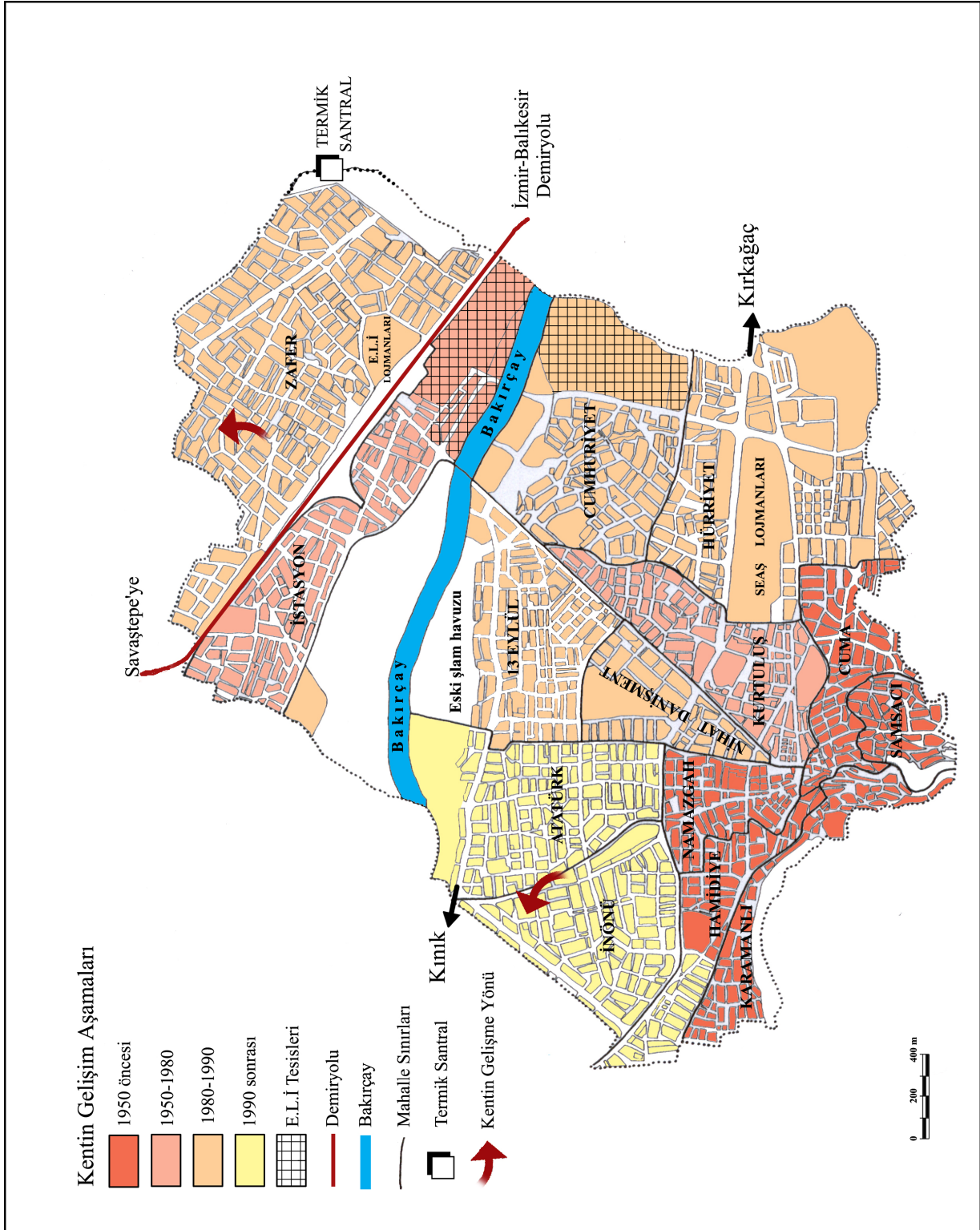
- Akın, S., 1983. *Kentlerde Yapısal Oluşumu Belirleyen Etkenler*, D.E.Ü. Mühendislik ve Mimarlık Fak. Yay.,**18**, İzmir.
- Aslanoğlu R., 2000. *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Beynon H., Cox A., Hudson R, 2000. *Digging Up Trouble- the environment protest and opencast coal mining*, River Oram Press Ltd., London.
- Blunden J. Reddish A., 1996. *Energy Resources and Environment*, Hodder & Stoughton Publ., London.
- Bookchin M., 1999. *Kentsiz Kentleşme*, (Çev. Burak Özyalçın), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Cansever T., 1996. “Şehir”, *COĞİTO Kent ve Kent Kültürü*, **8**, 91-96, İstanbul.
- Çadırcı M., 1991. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi, **124**, Ankara.
- DPT , 2001. VIII. B.Y.K.P. “*Enerji İhtisas Komisyonu Raporu*”, Ankara.
- DPT , 2001. VIII. B.Y.K.P. “*Madencilik İhtisas Komisyonu Raporu*”, Ankara.
- DPT , 2003. VIII. B.Y.K.P. “*Kömür Alt İhtisas Komisyonu Raporu*”, Ankara.
- Duru B., Alkan A., 2002. ‘20. Yüzyılda kent ve kentsel düşünce’, Der. Duru, B., Alkan, A., *20. Yüzyıl Kenti*, İmge Kitabevi, Ankara.
- E.L.İ., 2000. *Ege Linyit İşletmeleri Müessesesi Plan–Etüd Dairesi ve Eğitim Birimi Arşivleri*, Manisa, 2000.
- Gibson J., 1984. *Coal and the Environment, Institution of Environmental Sciences*, England.
- Helle H. J., 1996. ‘Kentleşmiş insan’, *COĞİTO Kent ve Kent Kültürü*, **8**, 71-80, İstanbul.
- İnankul Ş., 1985. ‘Sanayileşme-Kentleşme Etkileşimi : Örnekleme Eskişehir Kent Merkezi’, *Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-9, (Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskişehir Örneği Kollokyumu)*, 222-230, Ankara
- Karadağ A. 2002. ‘Soma’da (Manisa) linyit işletmeleri ve termik santralin çevresel etkileri’, *IV. Ulusal Ekoloji ve Çevre Sempozyumu (5-8 Ekim 2002, Bodrum), Bildiri Kitabı*, Türkiye Biyologlar Derneği Yay., 275-284, İzmir.
- Karadağ A. 2003a. ‘Kömür çıkarım alanlarının rekreasyonel amaçlı kullanımı: Soma (Manisa) örneği’, *II. Ege Coğrafya Sempozyumları (Coğrafi Çevre–Koruma ve Turizm), 16-18 Nisan 2003, Bildiri Kitabı*, 83-95, İzmir.
- Karadağ A. 2003b. ‘Kömür işletmeleri ve termik santralin ardından Soma’nın (Manisa) değişen yüzü’, *II. Ulusal Sırrı Erinç Sempozyumu, 11-13 Eylül 2003, Bildiri Özetleri Kitabı*, 73-79, İstanbul.
- Karadağ A., 2005. *Coğrafi Değerlendirmelerle Soma’da Değişen Çevre, Kent ve Kimlik*, Ege Üniv. Yay. Edebiyat Fakültesi, **131**, İzmir.
- Karaman A., 1985. ‘Sanayi Kentinde İşlevsel Bölgelemeye Bir Eleştiri : Ekolojik Kent’, *Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-9, (Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları Eskişehir Örneği Kollokyumu)*, 80-90, Ankara.
- Kartal, K., 1992. *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, Adım Yayıncılık, Ankara.

- Keleş, R., 2002. *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kongar, E., 1995. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Laçiner, Ö., 1996. 'Kentlerin dönüşümü ve yeni kentlilik bilinci' *Kentte Birlikte Yaşamak Ustüne*, WALD Yayını, 63-72, İstanbul.
- Osmay, S., 1998. '1923'ten bugüne kent merkezlerinin dönüşümü', *75. Yılda Kent ve Mimarlık*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 139-154, Ankara.
- Özen, S., 1991. *Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler : Soma Örneği*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., **64**, İzmir.
- Peker, M., Önen, E., Balkız, B., 1998. *Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset*, Saray Kitabevi, İzmir.
- SEAS, 2000, *Soma Termik Santrali*, (SEAS) Personel İşleri ve Termik Birim Arşivi, Manisa.
- Sjoberg, G., 2002. 'Sanayi öncesi kenti', Der. Duru, B., Alkan, A., *20. Yüzyıl Kenti*, 37-54, İmge Kitabevi, Ankara.
- Soma Belediyesi, 1997. *Soma I-II*, Soma Belediyesi Kültür Yay., **1**, Manisa.
- Tekeli İ., 1998, 'Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması', *75. Yılda Kent ve Mimarlık*, 1-24, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Ankara.
- T.K.İ., 2000. *Türkiye Kömür İşletmeleri Soma Birimi Arşivi*, Ankara.
- W.C.I., 2002. World Coal Institute, U.S.A, <http://www.wci-coal.com>

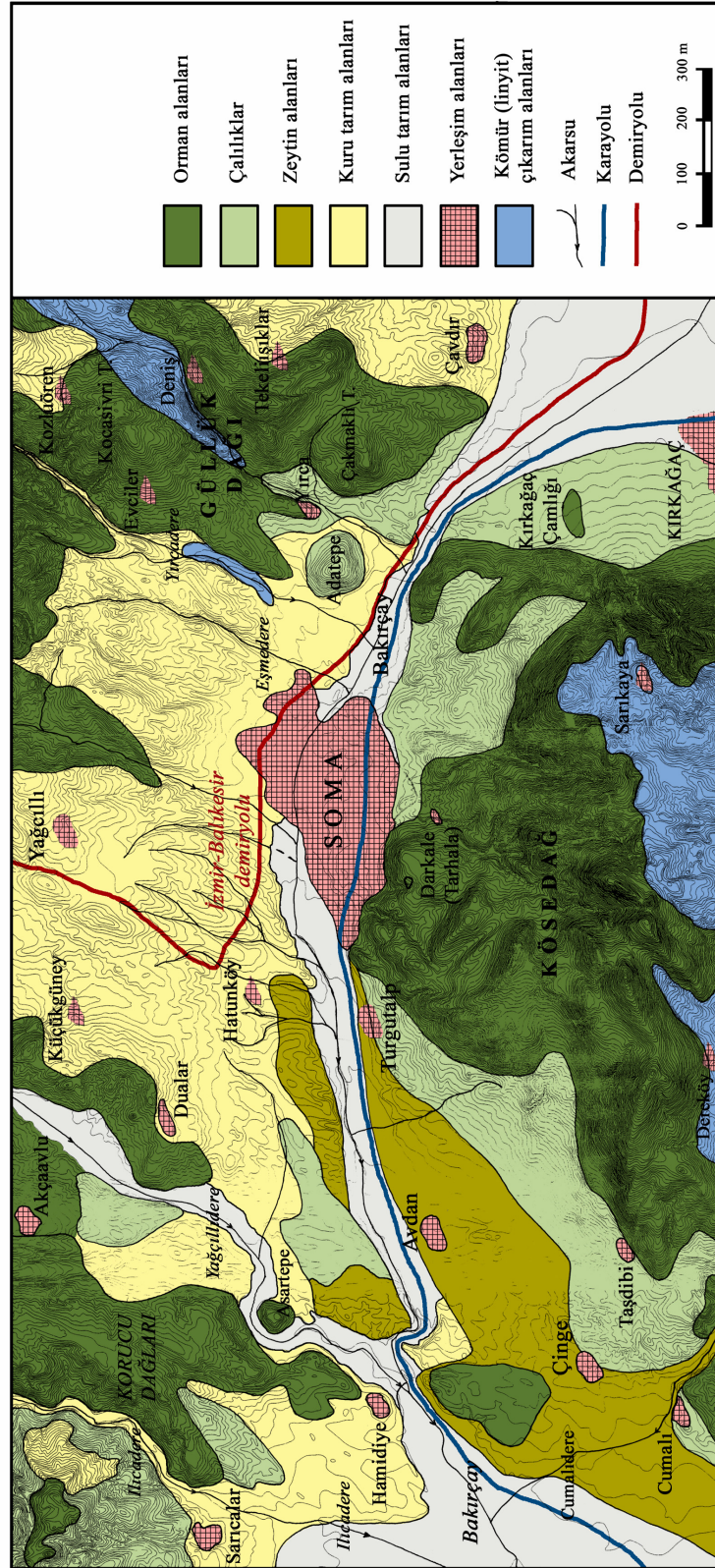

Şekil 1. Araştırma alanının konumu

Şekil 2. Soma ilçe merkezinin kentsel gelişimi

Şekil 3. Soma ve çevresinde arazi kullanımı (2003)

Foto 1. Soma'nın eski mahallelerinden Cuma, Samsacı, Namazgah ve Hamidiye'de oluşan kent merkezi ve gerisinde bugün ilçenin en geniş kömür havzasının bulunduğu Köseadağ kütlesi (Soma Belediyesi Arşivi, 1950)

Foto 2. Soma'nın bugünkü yerleşim dokusundan bir görünüm (2005)

Foto 3 . Soma kent merkezinin güneyinde 1957'den bu yana E.L.İ. kontrolünde ve açık ocak sistemi ile kömür çıkarım faaliyeti devam eden Kısrakdere-Eynez havzası

Foto 4. Yaklaşık 5000 ailenin geçim kaynağı olan Soma linyit havzalarında madenciler

Foto 5. Soma Termik Santrali ve hemen önünde geçmişte atık kül havuzu olarak kullanılan alan bugün rehabilite edilerek yeni bir kullanıma dönüştürülmeyi beklemektedir.

Foto 6. Soma kent merkezinde 1960'larda madenci aileler için inşa edilen ilk konutlar

Foto 7. Bugünkü kent merkezinin güneyinde, Köseadağ'ın eteğinde kurulmuş olan Karamanlı mahallesi kentin en eski mahallelerindedir. Ancak, 1960 sonrasında Soma'ya yönelik yoğun göçle birlikte bugün daha çok gecekondular yerleşimine dönüşmüştür.

Foto 8. Soma'nın kuzey gelişme bölgesinde yer alan ve kentin en yeni mahallelerinden olan Zafer mahallesi son yıllarda artan kooperatifçilik hareketleri ile daha da genişlemektedir.

Foto 9. Soma son dönemde kentin tam ortasından geçen ve kentin ana ulaşım aksı olan Bergama yolunun da etkisi ile hızla batıya doğru uzanmakta ve E.L.İ. lojmanları ile sosyal tesislerinin de içinde bulunduğu Turgutalp yönünde genişlemektedir.